

כתבי ר' אשר ב"ר יחיאל

א. חיבורו העיקרי של ר' אשר ב"ר יחיאל הוא פסקי הרא"ש¹, שנקרא גם הלכות הרא"ש או ספר האשרי, ואת זמן חיבורו ניתן לקבוע לשנים 1310—1327 לערך². חיבור זה מיועד לפסיקה הלכה למעשה, ספר חוקים שאינו עוסק בענינים משניים. הוא בנה את החיבור בדומה להלכות הרי"ף, ששימש לו דוגמה, וכפי שהמליץ עליו במלים חמות מורו ורבו ר' מאיר מרוטנבורג³. בחיבור זה מעביר ר' אשר תחת שבט בקורתו החריפה את שתי השיטות, השיטה האשכנזית והשיטה הספרדית, השונות זו מזו ושהיו מרוחקות זו מזו במשך שנים ארוכות. ר' אשר, שהיה בקי מאין כמותו בשתי השיטות, הצליח להגיע לאיזון בין השתים. המהימנות במבחר החומר והבאתו בלשון תמציתית פילסו לחיבור את הדרך אל כל הארצות של תפוצות ישראל. מטרתו העיקרית של ר' אשר בחיבור זה היתה לתת

- 1 בן יעקב, אות א 1052, אות פ 989; מיכל, עמ' 259; דה רוס, מילון היסטורי, ערך אשר בן יחיאל, שם מכונה החיבור בטעות קיצור פסקי הרא"ש.
- 2 לפי פסקי הרא"ש על עירובין פרק א, סי' יח, הרי הרשב"א כבר לא היה בחיים. פסקי סנהדרין נכתבו בשנת ה'ע"ג (1313) (ראה מיכל, שם). בספרות ההלכה המאוחרת התפתח ויכוח, אם ר' אשר כתב את הפסקים לפני התשובות (ראה המקורות אצל מיכל, עמ' 259; השוה שבעה עינים, סב ע"ב) או להיפך. כפי שמיכל כבר מעיר במקום, אין לתת תשובה חד-משמעית לשאלה זו. ומה שכותב ר' יהודה ב"ר אשר בשו"ת שלו, סי' טו, שהתשובות שכתב אביו נכתבו לפני הפסקים, ייתכן שהתכוון לקובץ הראשון של שו"ת הרא"ש, שקיבץ אחיו, ר' יעקב ב"ר אשר, עוד בחיי האב (ראה להלן, סעיף ב, שו"ת הרא"ש).
- 3 שו"ת הרא"ש, כלל פד, ג; ראה ר' ירוחם, מישורים, ההקדמה, ב ע"ג; "וגם פסקות שחיבר על ספרי הרב אלפסי וצ"ל"; השוה יד מלאכי קכט ע"ד, סי' כח-כט.

לתלמוד פירוש ללא פגם⁴, דבר שחסרונו היה מורגש ביותר בספרד⁵. במקומות שהשקלא וטריא בתלמוד סבוכה ומקשה על בירור כללי ההלכה, שם הוא מציע לרוב סקירה בהירה של הסוגיה⁶. החיבור נצמד לרוב לרי"ף, ובשתי מסכתות — לרמב"ן⁷, בקשר הדוק כל כך עד שהוא מעתיק מהם קטעים מלה במלה, מבלי להביא בחשבון את דעתו שלו בנדון⁸. נוסף על הרי"ף השתמש הרבה בתלמוד הירושלמי, בקבצים שונים של בעלי התוספות ובחיבוריהם של חכמי אשכנז, אך במיוחד של חכמי ספרד.

ניתן להבחין בחיבור זה בין שתי חטיבות:

פסקים לכל מסכתות התלמוד, פרט למסכת חגיגה, נזיר, סוטה, כריתות, הוריות, ובחים מנחות, מעילה, ערכין, תמורה, וכפי הנראה גם בבא קמא⁹, וגם חלקים של פסחים¹⁰ ויומא¹¹. את הסדר הכרונולוגי של חיבור הפסקים למסכתות ניתן לקבוע בערך כך¹²: ברכות, שבת, ביצה, מגילה,

4 השווה יד מלאכי, קל ע"א, סי' לב.

5 צוואת ר' יהודה ב"ר אשר, עמ' 374, למטה.

6 ב" Winter und Wünsche, Die jüdische Literatur, II קמינקא קטע לדוגמא מתוך הפסקים להרא"ש, מתורגם לשפה הגרמנית.

7 חיד"א, ברכי יוסף, יורה דעה שכא, ב; מיכל, שם.

8 יד מלאכי, שם, סי' לא.

9 דרכו של הרא"ש במסכת זו שונה לגמרי מבפסקיו למסכתות האחרות (השווה יד מלאכי, שם סי' מא ומיכל, שם). להסבר ניתן להעלות שתי אפשרויות: האחת שזו אמנם המסכת הראשונה שלה כתב ר' אשר פסקים, וטרם גיבש לעצמו שיטת כתיבה וסגנון. השניה, וזו קרובה יותר, שפסקי בבא קמא שייכים לתוספות הרא"ש או לחידושים. ר' אשר קורא להם פרישה (לפי הערתו של הב"ח בפסקי בבא קמא פרק ד, ד).

10 הפרקים ה"ט, הואיל והנושאים הנדונים שם אינם בני תוקף ואין נוהגים בהם בגולה.

11 הפרקים א"ז ועד בכלל, מן הטעם דלעיל.

12 משום שר' אשר עצמו מראה ממקום אחד בפסקים למשנהו, כגון: משבת (פרק ב, יז) לברכות, מביצה (פרק ב, טו) לשבת, מסוכה (פרק ג, כו) לראש השנה, (במסכת ר"ה חסר פרק ב), מיומא (פרק ח, כה) לתענית, מפסחים (פרק ב, ב ופרק י, ו) לעבודה זרה וחולין, מבבא קמא (פרק ד, ד) לבבא מציעא; ואלו הפסקים למסכת פסחים נכתבו כנראה אחרי הפסקים לבבא קמא (השווה יד מלאכי, קל ע"א סי' לד). כן יש הפנייה מפסקי כתובות לבבא מציעא (פרק ט, ל), לבבא קמא (פרק ט, יב) וליבמות (פרק ו, ג);

ראש השנה, סוכה, תענית, יומא, עבודה זרה, חולין, בבא מציעא, (בבא קמא), פסחים, יבמות, כתובות, גיטין, סנהדרין, קידושין, בבא בתרא, בכורות, נדרים.

הלכות קטנות, מרובות בהרבה מהלכות הרי"ף, כוללות: סדר הלכות פסח¹³, הלכות סדר עבודת יום הכפורים, סדר עבודה בקיצור¹⁴, הלכות ספר תורה, מזוזה, תפילין, ציצית, עשיית ציצית, טומאת חלה, (חדש) וכלאים¹⁵, כלאי בגדים¹⁶, ערלה¹⁷, חליצה¹⁸, סדר כתיבת הגט ונתינתו¹⁹, נטילת ידים²⁰, פדיון בכור²¹, פדיון הבן²², מקואות²³, הלכות נדה בקצרה²⁴.

מגיטין (פרק ג, ב; פרק ה, יט) לכתובות; מקדושין לבבא מציעא (פרק ד, טו), לגיטין (פרק ג, ה) ולסנהדרין (פרק ג, יד); מבבא בתרא לבבא מציעא (פרק ג, כא), לבבא קמא (פרק ד, טו) ולסנהדרין (פרק ד, ג); מנדרים לבבא בתרא (פרק ה, ד) ולבכורות (פרק ד, ג). סקירה כרונולוגית זו אינה בחזקת דיוק מוחלט, אך מאפשרת אחיזה חשובה להבנת מספר קשיים בדברי ר' אשר בכמה מסכתות (השווה יד מלאכי, קל ע"א סי' לד).
13 מצוי במהדורות שונות של התלמוד במסכת פסחים וכן בשו"ת הרא"ש, כלל יד.

14 בסוף מסכת יומא.

15 בסוף מסכת מנחות, וכן המהדורה המיוחדת של פסקי הרא"ש על-ידי ר' יום טוב ליפמן הלר (בן יעקב, אות מ 1674—1675).

16 באמצע פרק ט של פסקי הרא"ש לנדה.

17 ראה הערה 15.

18 בסוף מסכת יבמות; השווה טור אה"ע סי' קסט, וכן ר' ירוחם, תא"ו, פרק כה, ב (ויניציאה, ריו ע"ד).

19 בסוף מסכת גיטין ושו"ת הרא"ש, כלל מה, כ"ט. השווה ר' ירוחם, תא"ו, פרק יא, ג (ויניציאה, רו ע"ד), ושם טופס ממולא של גט (ראה לעיל פרק ה הערה 13, וצונץ, צ"ג, עמ' 438). קרוב לוודאי שהוא כלול גם בכ"י אוקספורד 8042.

20 שו"ת הרא"ש, כלל מח; שטיינשניידר, קטלוג בודליאנה, עמ' 750. במהדורות התלמוד שלנו מצוי רק התקציר של ההלכות האלה שחיבר ר' יעקב ב"ר אשר (בסוף הלכות קטנות).

21 בסוף מסכת בכורות; שו"ת הרא"ש, כלל מט.

22 שם, וכן שטיינשניידר, קטלוג בודליאנה, עמ' 749.

23 בסוף מסכת נידה.

24 שם, וכן שו"ת הרא"ש, כלל מז; השווה ר' ירוחם, תא"ו, פרק כו, ה (רכז ע"א).

החלוקה לסימנים אינה משל ר' אשר, אלא נעשתה מאוחר יותר, בערך בשנים 1327—1334, ורק חלקית, על-ידי בנו ר' יעקב²⁵. שד"ל מעיד שראה כתב-יד של פסקי הרא"ש לסדר מועד משנת 1328²⁶. גם ברשותו של ר' יהושע ולק בעל סמ"ע היה כתב-יד ישן עשוי קלף²⁷.

ואלה קיצורי פסקי הרא"ש:

קיצור פסקי הרא"ש של ר' יעקב ב"ר אשר, המובאים בספר הרמזים שלו, וזמן חיבורו בין השנים 1327 ו-1334²⁸.

לקומות מפסקי הרא"ש²⁹ על הרי"ף, חיבר ר' ישראל(?)³⁰.

אבן הראמה³¹, חיבר ר' דוד ב"ר יצחק מפלודה, והוא חלק מספרו אמת המשפט, וזמן חיבורו בין השנים 1565 ו-1588³².

לוח הסימנים למצוא בהרא"ש הדינים למסכתות גיטין, קידושין, בבא קמא, בבא מציעא, בבא בתרא, עבודה זרה וסנהדרין. נתגלה על-ידי ר' יום טוב ליפמן הלר והובא על-ידיו לדפוס³³.

בהגהותיהם לנוסח החיבור וגירסותיו טרחו במיוחד וזיכו את הרבים: ר' יואל סירקיס, ר' אליהו מוילנא, ר' ישעיהו ברלין ור' בצלאל רנשבורג³⁴.

25 ר' ירוחם, משרים, בהקדמה (ויניציאה, ב ע"ג).

26 שד"ל, בית האוצר א, דף סא. שד"ל טוען שם כי כתב-היד הוא של ר' אשר עצמו. לעומת זה ראה לעיל פרק ה הערה 13.

27 מיכל, עמ' 260.

28 בן יעקב, אות ק 512—513. זמן הכתיבה של החיבור עולה מהעובדה, שבשעה שהבן ר' יעקב מדבר על אביו כעל מי שאינו עוד בחיים באותו הזמן, ה"צ"ד (1334), חלק מן החיבור היה כבר בידי ר' ירוחם (משרים, בהקדמה, ב ע"ג).

29 מודפס במהדורת קושטא של הרי"ף, רס"ט (בן יעקב, אות א 734).

30 בן יעקב, אות א 734, בסוף, מתוך כתב-יד אופנהימר (כעת כתב-יד אוקספורד 546—547 ע"פ קטלוג נויבאואר I).

31 בן יעקב, אות א 852.

32 נויבאואר, קטלוג אוקספורד, כ"י 688. אודות ר' דוד מפלודה ראה עוד שם, כ"י 791!

33 מצוי בהוצאה המיוחדת של פסקי הרא"ש, פראג שע"ט, ועוד (בן יעקב, אות מ 1676), וכן במהדורות הש"ס שבידינו.

34 כל ההגהות האלה מודפסות במהדורות ש"ס ווילנא (האחים ראם).

בין החיבורים החשובים ביותר שנכתבו כהשלמות או כפירושים לפסקי הרא"ש יש להזכיר ³⁵:

הגהות אשר"י ³⁶ לר' ישראל מקרעמו, אבי זקנו של ר' ישראל איסרלין ³⁷. חיבור זה מכיל קטעים מתוך אור זרוע, מרדכי, רמב"ם, הגהות מימוניות, ר' יחזקיה (מהרי"ח) ³⁸, ר' מגדל קלויזנר ³⁹ ותוספות ישנים. הגהות אלה אינן מתייחסות תמיד לפסקי הרא"ש, אלא פעמים הרבה לגמרא עצמה ⁴⁰ או לקיצור פסקי הרא"ש לר' יעקב ב"ר אשר. חיבוריו של ר' יום טוב ליפמן הלר: (א) מעדני מלך ולחם חמדות; (ב) מעדני יום טוב ודברי חמדות (פלפולא הריפתא) למס' ברכות, לסדר מועד, גשים וגזיקין, וכן למסכתות חולין, בכורות ונדה, וכן להלכות קטנות, כולל מקואות וכלאים ⁴¹.

ר' נתנאל ב"ר ידידיה וויל: קרבן נתנאל לסדר מועד וגשים ⁴².

ב. שאלות ותשובות להרב רבינו אשר ז"ל ⁴³.

1. קובץ של שאלות ותשובות שנדפס בקושטא רע"ז ⁴⁴, ויניציאה

שי"ב-ג ⁴⁵ ושס"ז-ח ⁴⁶, זאלקווא תקס"ג, וילנא תרמ"א.

35 סבורני שמיותר למנות כאן את שלל החיבורים שנכתבו במשך השנים על פסקי הרא"ש.

36 בן יעקב, אות ה 150.

37 שטיינשניידר בבן יעקב, שם; השווה מיכל, מס' 1092, וגם שם נאמר בטעות קרעמוזר.

38 לדעת אחרים יש לקרוא את הקיצור "מהרי"ח" המופיע בהגהות אשר"י כ"מ"ה ר' יחזקאל (בן יעקב, אות ה 174).

39 J.J.L.G. IV, עמ' 84 הערה 34.

40 יד מלאכי, קל ע"ב סי' מה.

41 בן יעקב, אות מ 1674—1676.

42 שם, אות ק 564.

43 שם, אות ש 53; מיכל, עמ' 262; שטיינשניידר, קטלוג בודליאנה, עמ' 750. [ר' עתה אפרים א' אורבך, שאלות ותשובות הרא"ש בכתבי יד ובדפוסים, שנחנן המשפט העברי כרך ב (תשל"ה) עמ' 1—153.]

44 אצל בן יעקב ומיכל, שם, צוין רפ"ב, וכן גם בעמוד השער בהוצאת זאלקווא, תקס"ג.

45 מצורף בו גם מפתח. הוצאה משנת שט"ו אינה בנמצא; השווה מיכל, עמ' 262, הערה.

46 זוהי המהדורה הטובה ביותר של שו"ת הרא"ש, הגם שיש בה שגיאות דפוס במספר לא מבוטל (השווה ש"ך, יו"ד סי' קכט, כא). מהדורה זו, המכונה

מחבר התשובות שבקובץ זה הוא ר' אשר והוא בלבד. חלקן נתחברו בהיות ר' אשר עוד בגרמניה⁴⁷. סדר התשובות שבקובץ היה בתחילה שונה מאד מן המודפס⁴⁸. בהוצאות המודפסות יש ק"ח כללים וכל כלל מחולק לסימנים. בסך הכל מכיל הקובץ יותר מאלף תשובות⁴⁹.

קביעת סדר התשובות נעשתה בידי שני חכמים שונים שכינסו את התשובות. האחד היה אחד הבנים של ר' אשר, וקרוב לודאי שהיה זה ר' יעקב⁵⁰. הוא ערך את הקובץ שנים מספר לפני פטירת אביו⁵¹. השני היה אחד מתלמידי ר' אשר וזמן העריכה היה לאחר פטירת ר' אשר⁵², אולי בשנת 1329⁵³.

תשובות רבות מופיעות פעמיים בקובץ⁵⁴.

- גם כללי הרא"ש, מכילה מספר רב של השלמות לשאלות ותשובות שמקורן אולי בכתב-היד ששלח ר' יוסף קארו אל ר' שלמה לוריא (בן יעקב, שם). בסוף מצויות שתי תשובות מאת ר' יעקב ב"ר יוסף הכהן סוראזינה.
- 47 ברם, תחתימה בשו"ת הרא"ש, כלל א, ז, אשר שם כתוב אשר בן ה"ר יחיאל יצ"ו, אינה נכונה בשום פנים.
- 48 החיד"א, שם הגדולים (הוצ' בן יעקב), ערך אשר בן יחיאל, והערתו של ר' אהרן פולד במקום (שם, עמ' 164, ערך אשר); מיכל, עמ' 262; גם יד מלאכי, קל ע"ב סי' מד, מזכיר את העובדה שהרא"ש לא ערך בעצמו את ספר התשובות שלו.
- 49 קונפורטי, קורא הדורות (מהד' קאסל), כג ע"ב.
- 50 השווה שו"ת הרא"ש, כלל ד, י; כ, טז; נא, ב; לב, יד ועוד; ראה הערה 2 בפרק זה.
- 51 השווה שו"ת הרא"ש, כלל נא, ב, לטור אה"ע סימן קיח, ובמיוחד שו"ת הרא"ש, כלל כז, א לטור יו"ד סימן שמא. והרי ידוע לנו, כי לבקשת אביו העתיק ר' יעקב הרבה מתשובותיו. (השווה טור או"ח סי' תקמה ושו"ת הרא"ש, כלל כג, ט). זאת ועוד. אנו יכולים להבחין בבקיאות הרבה שר' יעקב מוכיח בתשובות אביו, מה שאין לומר לגבי ר' יהודה (ראה קאסל, דעת סופרים, בסוף הקטע על שו"ת ר' יהודה ב"ר אשר, דף ס ע"א, ערך אשר בן יחיאל).
- 52 שו"ת הרא"ש, כלל יז, י; נה, י: "מורי הרא"ש ז"ל"; ובלא ברכת המתים: שם, כלל עג, ו; עט, יא; קד, ה.
- 53 על כך ראה לעיל פרק ה הערה 13.
- 54 שו"ת הרא"ש, כלל יג, יט = עה, ו; יח, יז = צט, א; סד, ד = עז, ב; עג, יב = עג, י; צט, ה = ק, ב; קב, יא = סו, יא. הסבר חלקי לשבוס זה הוא ההנחה שהמוציאים לאור של מהדורת ויניציאה שס"ז-ח היו כנראה מעונינים להוציא אוסף גדול יותר.

לתשובות חשיבות רבה בהלכה, ויחד עם זאת הן קורעות אשנב אל חייהם ומעשיהם של יהודי אשכנז וספרד⁵⁵.
במהדורת ויניציאה יש הגהות והערות בכתב-יד, המיוחסות לר' שלמה לוריא⁵⁶.

2. בשנים ראש⁵⁷, קובץ תשובות המיוחסות לר' אשר ב"ר יחיאל. קובץ זה, לפחות בחלקו הגדול, הנז' מעשה זיוף ומשום כך אין לנו ענין להידרש לו⁵⁸.

3. תשובות מספר של ר' אשר מפוזרות בקבצי התשובות של ר' מאיר מרוטנבורג⁵⁹, של ר' חיים אור זרוע⁶⁰, של ר' יהודה ב"ר אשר⁶¹ ובמנחת קנאות לר' אבא מארי⁶². כן מצויות הרבה תשובות של ר' אשר בקבצים מודפסים שונים⁶³ וכן בכתב-יד⁶⁴.

55 דוגמאות לכך מצויים בתרגום לגרמנית אצל: Z. Frankel, Entwurf einer Geschichte der Literatur der nachtalmudischen Responsen (Jahresbericht des Jüd-theolog. Seminars Breslau, 1865 p. 60-64) השווה את סוף הערך אשר ב"ר יחיאל באוצר ישראל לאייזנשטין. [וראה עתה מפתח שו"ת הרא"ש, בעריכת מ' אלון, ירושלים תשכ"ה].
56 הירשפלד, קטלוג מונטיפיורי, כ"י 107; את זהותו של בעל הכתב קבע הלבשרשם.

57 בן יעקב, אות ב 676.
58 ספר זה הוליד ספרות ענפה העוסקת בשאלת מקורות-אמיתות. אמנה כאן רק מקצתה: מיכל, עמ' 262—263; צונץ, Ritus, עמ' 226—228; Löw, Gesammelte Schriften II, 183; III, 181; IV, 321; Jost Geschichte des Judentums III, Anhang p. 396-400. מצד בני סמכא רבניים עסקו בשאלה זו ר' שלמה קלוגר, טוב טעם ודעת (קראקא תרס"ט), יו"ד מהדורא ג, ח"ב, סי' כב; וכן החתם סופר, יו"ד סי' שכו ס"ק ג; וכן פתחי תשובה, יו"ד סי' שמה ס"ק ב. [ראה עתה מ' סמט, "ר' שאול ברלין וכתביו" קרית ספר מג (תשכ"ח), עמ' 429—441, וכן דבריו של מ' וונדר, קרית ספר מד (תשכ"ט), עמ' 300—308].

59 מהד' פראג, סי' תקלו; ברלין, עמ' 321—322, סי' תתפג.
60 סי' פב.

61 מהד' קאסל (זכרון-יהודה), מב ע"ב; נ ע"ב; נג ע"א.
62 מכתבים נא, צט, קא.

63 חיד"א, חיים שאול (ליוורנו תקנ"ב), ובו ששים וארבע תשובות הרא"ש שאינם כלולים בשו"ת הרא"ש (לקוחים מכתב-יד של חזה התנופה); אליעזר אשכנזי, טעם זקנים (בן יעקב, אות ט 90), סה, סו.

64 ספר לקוטים, ראה בן יעקב, אות ל 332; הירשפלד, קטלוג מונטיפיורי, כ"י 100b, 130c, 108 (מס' 884).

תקצירים מתוך שו"ת הרא"ש חיברו: ר' יעקב ב"ר אשר בספר הרמזים⁶⁵; ר' משה בנו של הקדוש ר' משה מבריסל(?) בחיבור בשם חזה התנופה⁶⁶.

ג. פירוש המשניות⁶⁷.

לדעת החיד"א, ייתכן שחיבר פירוש לכל ששה סדרי משנה⁶⁸. ר' אשר משתמש בעיקר בפירוש המשניות של ר' שמשון משנץ, אותו הוא מביא בהרבה מקומות מלה במלה גם במקום שדעתו אינה כדעת הר"ש⁶⁹. כן היה לנגד עיניו תרגום עברי של פירוש המשניות לרמב"ם, שאפשר שהכין עבורו ר' ישראל ב"ר יוסף נ' ישראל⁷⁰. עד כמה שידיעתנו מגעת מקיף הפירוש את סדר זרעים⁷¹ וסדר טהרות⁷² וכן המסכתות סוטה⁷³, מדות וקניין⁷⁴.

הערות

- 65 מיכל, עמ' 262 ו-488; בן יעקב, אות ק 540.
- 66 חיד"א, שה"ג, ערך חזה התנופה; נויבאואר, קטלוג אוקספורד, כ"י 686; השווה לעיל הערה 63. לא ייתכן שר' משה דברושיילש כתב את חיבורו בשנת 1568, כפי שטוען נויבאואר שם, כי הרי בספריית כל ישראל חברים בפרס מצוי כתב-יד של חזה התנופה משנת 1471. באשר למחבר, ראה בן יעקב, אות ח 119; שטיינשניידר, קטלוג בודליאנה, עמ' 1907; ובגנזי נסחרות לקובץ, ח"ג, עמ' 199. לפי חיד"א ר' משה ב"ר משה הגו תלמידו של ר' אשר (ראה לעיל פרק ז הערה 173); ראה גם שו"ת פאר הדור, סי' קפג; ריב"ש, סי' כט; שו"ת ר' משה מטראני, ח"ב לג.
- 67 מיכל, עמ' 260; בן יעקב, אות פ 439.
- 68 שם הגדולים א, ערך אשר בן יחיאל. השווה שניאור זקש, קטלוג גינצבורג, עמ' 35 הערה 21.
- 69 חיד"א, שה"ג שם, וכן יד מלאכי, קכט ע"ב סי' כח.
- 70 שניאור זקש, קטלוג גינצבורג, עמ' 35 הערה 22; א' גייגר, משה בן מימון, עמ' 63 והערה 43 (Gesammelte Schriften III, p. 61, 88); השווה פירוש הרא"ש למסכת כלים פרק י, ז.
- 71 לכל המסכתות פרט לברכות (ואנדרוגינוס). יצא לאור בשם המורכב, אבל הנכון, הגהות הרא"ש בפירוש הר"ש בסוגיות הש"ס, ברלין תצ"ו (בן יעקב, אות ס' 210), הואיל והפירוש נשען, גם מבחינה חיצונית על פירושו של ר' שמשון משנץ, מה שאין כן לגבי פירוש הרא"ש לטהרות. פירוש משלים לחיבור זה כתב ר' אלישע ב"ר אברהם. נדפס בס' פי שנים, אלטונא תצ"ה (שטיינשניידר, קטלוג בודליאנה, עמ' 750 מס' 23; בן יעקב, אות פ 68).
- 72 לכל המסכתות פרט לנדה (מודפס בהוצאות התלמוד שלנו). ר' אשר משתמש כאן לעתים, לצד הפירושים של ר' שמשון משנץ ושל הרמב"ם, גם בפירוש העתיק לטהרות המיוחס לרב האי גאון. ר' אשר בעצמו מזכיר את פירושו

לטהרות בפסקי ב"ק, פרק ז, ג. על הפירוש הורכבו הגהות ממגיהים רבים ושונים (השווה שניאור זקש, קטלוג גינצבורג, עמ' 35 הערה 22). ואולם הבקורת שהוטחה נגד גייגר, שם, מיוסדת על אי הבנה: (א) ר' יצחק, תלמידו של ר' מנחם, כותב בזמן שזה עודנו בחיים (בשום אופן אין לזהות את ר' מנחם דגן עם ר' מנחם המאירי, כפי שמשער שניאור זקש שם, משום שההוא נפטר כבר בשנת 1306. לא מן הנמנע, שלפנינו ר' מנחם ב"ר זרת, מחבר הספר צידה לדרך, שכן בהקדמה לספרו הוא מוסר: "ובאותו הזמן... באתי ללמוד עם מורי ה"ר יהודה נ"ע [בן הרא"ש] בטוליטולה סדר זרעים וסדר טהרות בשטת הרא"ש". על דבר המגיה ר' יצחק השווה REJ 54, עמ' 68 הערה 7). ר' יצחק חולק על רבו פעם אחת (אהלות, פרק ד, ב'). הוא צעיר מר' יעקב ב"ר אשר, אותו הוא מזכיר במימרה אחת בלבד (כלים, פרק י, ז; ההגהה כפי הנראה משל ר' יצחק). ר' יצחק מקדים את הגהותיו בדרך כלל ב"אמר יצחק" [=א"י], (במהדורות שבידנו שובש הרבה פעמים בצורת "א"ר יצחק"), והן מצויות על המסכתות הבאות: כלאים (פרק ה, ה; ה; שניאור זקש, קטלוג גינצבורג, עמ' 35 הערה 22), מעשר שני (פרק ג, התחלה; השווה שניאור זקש, שם), כלים (פרק ח, ו; י, ז; כה, ב), אהלות (פרק א, ג, ז; ד, א, ב; ה, ז; ז, ד; ח, ד; טו, ח; יח, ז), נגעים (פרק א, א; ג, א; י, ג), טהרות (פרק ה, ח; ח, ו), זבים (פרק א, ג) וטבול יום (פרק א, ד; ב, ו). (ב) מיד תלמיד עלום-שם של ר' נסים (ב"ר ראובן?) ישנן הגהות אחדות. במסכת כלים פרק א, ג נאמר: "ה"ה מארי ורבי ב"ר". ושם בפרק א, ה ובפרק ב, א נאמר: "מרי בר נסים יצ"ו". פרט לאלה כתוב תמיד: "מרי הר"ן יא"א". במקרה הראשון, ייתכן שהשם ראובן נשמט, ולפיכך עלינו לקרוא: מארי ורבי נסים ב"ר [=בן ראובן]. ייתכן שמלכתחילה גם שתי החתימות היו כתובות באותו האופן כמו הראשונה, אלא כיוון שהמעתיקים לא הבינו את פשר המלה "בר" הכתובה אחר השם נסים (כפי שצריך להיות אל נכון), שמו אותה לפני השם ויוצא ש"מרי" מתקבל כשם פרטי. הגהה אחת (נגעים פרק ז, ד) פותחת ב"לשון הר"ב ז"ל", וסוגרת ב"לרבי ומרי הר"ן יא"א". האם ר"ב הוא שמו של המגיה? ההגהות חוברו לפני פטירת ר' נסים (היינו לפני 1380?), ומחברם צעיר מר' יצחק דלעיל, שאת השגתו על פירושו של ר' אשר הוא דוחה (נגעים, פרק א, א בטוף). ההגהות מתייחסות למסכתות הבאות: כלים (פרק א, ג, ה; ב, א; ה, ב, ג), אהלות (פרק טו, י; טז, ג), נגעים (פרק א, א; ג, ה; ז, ד; ח, ו; י, ד, ז). (ג) מישוה, החותם ר"מ, הוסיף קטעים מתוך פירוש המשניות להרמב"ם בשולי המסכתות מכשירין וזבים. ציון מפורש בצד במסכת מכשירין (פרק ד ט בטוף) מדגיש במיוחד שהגהות בשולים לא נכתבו ע"י ר' אשר. השווה גם גייגר, שם; שניאור זקש, שם.

73 רק לשני הפרקים האחרונים של המשנה, דפוס פראג תפ"ה. ראה א' פריימן, קונטרס המפרש השלם, בספר היובל לד"צ הופמן, ברלין 1914, עמ' XVIII.

74 נדפס הרבה פעמים, לאחרונה במהדורת התלמוד וילנא; פריימן, שם, עמ' XXIV-XVIII.

ד. פירוש התלמוד⁷⁵.

על-פי עדותם של בנו ר' יהודה⁷⁶ ושל ר' יצחק די לאטיס⁷⁷ חיבר ר' אשר פירוש לתלמוד. הפירוש הוא למסכתות: יומא⁷⁸, בבא קמא⁷⁹, נדרים⁸⁰, נזיר⁸¹, סוטה⁸², תמיד⁸³ ומעילה⁸⁴ של התלמוד הבבלי ולפי החיד"א לכל סדר קדשים⁸⁵, וכן לירושלמי שקלים⁸⁶.

ד. תוספי הרא"ש⁸⁷ או פרישת הרא"ש⁸⁸.

אלה הם תוספות שנזקקו מקוצרות⁸⁹ שעליהן הוסיף ר' אשר את חידושיהם

- 75 מיכל, עמ' 260; השווה שניאור זקש, קטלוג גינצבורג, עמ' 35 הערה 21.
- 76 בצוואתו, עמ' 374: "וגם עשה [הרא"ש] לתלמוד פירושים ופסקים", ובהמשך שם: "ובכל מקום אשר פירושיו ותשובותיו ופסקיו יגיעו". משמע שיש להבדיל בין הפירוש לפסקים.
- 77 שערי ציון, נכתב בשנת 1372 ונדפס בפעם הראשונה באוצר טוב 1877, עמ' 76: "וביאור התורה שבכתב ותורה שבע"פ".
- 78 מצוי בכתב-יד, נויבאואר, קטלוג אוקספורד, כ"י 447 (כפי הנראה למסכת כולה), פריימן, שם, עמ' IV.
- 79 מוזכר ע"י ר' אשר עצמו בפסקיו לבבא קמא, פרק א, טז.
- 80 מודפס במהדורת התלמוד וילנא; פריימן, שם, עמ' XVII.
- 81 ר' בצלאל אשכנזי הביא ממנו בשיטה מקובצת למס' נזיר, ונדפס במהדורת ש"ס וילנא. חיד"א ראה את כתב-היד של הפירוש (השווה שה"ג, ערך אשר בן יחיאל). [מאז נכתבו דברים אלה יצאו לאור: מסכת שקלים עם פרישת הרא"ש, תש"ג; מסכת שביעית עם פירוש הרא"ש השלם, חלק א, ירושלים תשכ"ד].
- 82 על פי חיד"א, שם, מובא על-ידי ר' בצלאל אשכנזי.
- 83 נדפס פעמים הרבה; פריימן, שם, עמ' XIII.
- 84 נדפס חלקית במהדורת ש"ס וילנא מתוך כתב-יד של שיטה מקובצת.
- 85 לפי שם הגדולים, שם, מובא פירוש של ר' אשר בלקוטים לר' בצלאל אשכנזי.
- 86 הועתק פעמים מספר (מיכל, עמ' 260; אוצר נחמד א, עמ' 145); גם מצוי בכתב-יד (זקש, קטלוג גינצבורג, עמ' 35 הערה 20; פריימן, שם, עמ' IV); קטעים נדפסו על-ידי שד"ל (בית האוצר א, עמ' 61; אודות בעל המחבר ראה אוצר נחמד, שם).
- 87 חיד"א, שה"ג ב, ערך תוספי הרא"ש; מיכל, עמ' 260—262; בן יעקב, אות ת 196; מוזכרים גם בשו"ת הרא"ש, כלל נא, ב (=טור אה"ע סי' קיח).
- 88 שו"ת ר' יהודה ב"ר אשר, מ ע"א: "וכן הביא מורינו הרא"ש ז"ל בפרישה" (השווה לכך הערתו של קאסל, דף ס ע"א, ערך אשר בן יחיאל), ר' ירוחם, מישורים, הקדמה: "פרישת התוספות"; השווה גם פסקי הרא"ש לב"ק פרק ו, ד וההגהה של ר' יואל סירקיס (הב"ח).
- 89 צידה לדרך, הקדמה; ראה לעיל פרק ד, בהתחלה.

של מורו ורבו ר' מאיר ושל חכמי ספרד כגון הרמב"ם, הראב"ד, הרמב"ן, הרמ"ה וכן הוסיף גם משלו. ידועות התוספות למסכתות האלה: ברכות⁹⁰, שבת⁹¹, עירובין⁹², פסחים⁹³, סוכה⁹⁴, ראש השנה⁹⁵, מגילה⁹⁶, מועד קטן⁹⁷, יבמות⁹⁸, קידושין⁹⁹, כתובות¹⁰⁰, גיטין¹⁰¹, נדרים¹⁰², נזיר¹⁰³, סוטה¹⁰⁴, בבא קמא¹⁰⁵, בבא מציעא¹⁰⁶, בבא בתרא¹⁰⁷, סנהדרין¹⁰⁸.

90 מיכל, עמ' 261; מוזכרים על-ידי ר' אשר בעצמו בתוספות למגילה כא ע"א ד"ה אלא (מובא במגדנות נתן, ליורנו תקמ"ה); מצויים גם בכתב-יד (צונץ, צ"ג, עמ' 43; פריימן, שם, עמ' II; חיד"א ראה את כתב-היד, שה"ג ב, ערך תוספי הרא"ש). התוספות לר' אשר שהודפסו בברכה משולשת, ורשה תרכ"ג, אינם של ר' אשר ב"ר יחיאל, השווה צומבר 1878 Magazin עמ' 29; REJ 54, עמ' 93, וכן 65, עמ' 47; פריימן, שם.

91 מיכל, עמ' 261; מצויים בכתב-יד (פריימן, שם; ראה חיד"א, שם). [יצאו לאור-בדפוס].

92 צ"ג, עמ' 43; פריימן, שם; השווה מיכל, שם. [יצאו לאור בדפוס].
93 מוזכרים על-ידי ר' אשר עצמו בתוספי הרא"ש למגילה פרק ד ד"ה אין אוכלין.
94 הוצאו לאור על-ידי ש' וורטהיימר, ירושלים תרס"ג; פריימן, שם, עמ' XIV.
95 בכתב-יד, פריימן, עמ' III. [יצאו לאור בדפוס].

96 נדפסו בספר מגדנות נתן בשם שם עולם. מאוחר יותר נתחברו בתור "תוספות הרא"ש לקידושין" (תוס' מגילה ד ע"ב ד"ה וחש רב). בין השאר מוזכר שם ר' דוד מאורליאן (פרק ג ד"ה אין פורסין).

97 בכתב-יד, פריימן, עמ' III [יצאו לאור בדפוס].
98 מודפס כתוספי הרא"ש, ליורנו תל"ו ובלשון חכמים, ליורנו תמ"א. בין השאר מוזכר שם ר' משה מבושבורוק (סח ע"ב ד"ה כמאן).

99 מוזכר על-ידי ר' אשר בעצמו בתוספות מגילה ד ע"ב ד"ה וחש רב; השווה מיכל, עמ' 261 [יצאו לאור בדפוס]. תוספות הרא"ש שהודפסו בפיוזה בשנת תקס"ו בשם מעשה רק"ם אינם של ר' אשר (צומבר, מגזין 1878, עמ' 29).

100 נתחברו לפני תוספות ליבמות (ראה תוספות הרא"ש ליבמות סז ע"ב ד"ה קנין), אך הודפסו באותו הזמן.

101 מיכל, עמ' 261. מצויים בכתב-יד, ראה פריימן, עמ' VI; חיד"א ראה אותן, ראה שה"ג ב, ערך תוספי הרא"ש [יצאו לאור בדפוס].

102 בכתב-יד, פריימן, עמ' VI.
103 ר' בצלאל אשכנזי מסתמך עליהם רבות בשיטה מקובצת לנזיר; מיכל, עמ' 261; מצויים בכתב-יד (צ"ג, עמ' 43; חיד"א, שם; פריימן, שם).

104 מודפסים במראה האופנים, ליורנו תק"ע, עם הגהות של ר' יעקב ב"ר אברהם פייתוסי (בן יעקב, אות מ 2201). הם תואמים כמעט בכל מלה לתוספות שאנץ לסוטה כפי שהודפסו בש"ס ווילנא, ולכן הריהן תוספות הרא"ש האמיתיים. באשר לאחרים, השווה להלן (חידושי הרא"ש).

105 מצוטטים הרבה (צ"ג, עמ' 43; מיכל, עמ' 261); השווה הערה 9 בפרק זה.

שבועות¹⁰⁹, עבודה זרה¹¹⁰, מכות¹¹¹, הוריות¹¹², חולין¹¹³, בכורות¹¹⁴, ערכין¹¹⁵, כריתות¹¹⁶, נדה¹¹⁷. החיד"א ראה כתב-יד של תוספות ר' אשר לכל סדר קדשים¹¹⁸.

ו. תוספי תוספות הרא"ש י"י למסכתות בבא קמא ובבא מציעא מוזכרים אמנם בשם זה, אך אינם זהים עם תוספות הרא"ש¹²⁰.

ז. חידושי הרא"ש, שרק קטע קטן מהם נדפס¹²¹, מובאים בכתב-יד¹²².

106 מוזכרים על-ידי ר' אשר עצמו בתוספות שבועות (מובא במגדנות נתן) לב ע"ב ד"ה ה"ל, וכן אחרים שמוכירים אותם (מיכל, שם); מצויים בכתב-יד (צ"ג, עמ' 43; פריימן, עמ' VII) [יצאו לאור בדפוס].

107 ר' בצלאל אשכנזי מסתמך עליהם הרבה (צ"ג, עמ' 43 ומיכל, עמ' 261).
108 מיכל, שם; מצויים בכתב-יד (I, HB, עמ' 19; בן יעקב, אות ת 196; נויבאוואר, קטלוג אוקספורד, מס' 432; במפתח שם חסר ציון אחד בערך אשר ב"ר יחיאל) [יצאו לאור בדפוס].

109 מודפסים במגדנות נתן בשם שם עולם. מספר פעמים מוזכרים שם חידושי הרי"ט ז"ל (למשל בדף לה ע"ב ד"ה ה"ג, או דף מה ע"א ד"ה תקנות). אם רי"ט הינו ריטב"א, כי אז ספק אם אמנם ר' אשר הוא המחבר.

110 מוזכרים על-ידי ר' אשר עצמו (תוספות הרא"ש ליבמות פא ע"ב ד"ה ר' יוחנן).

111 מובאים על-ידי ר' בצלאל אשכנזי; השווה ספר היובל לד"צ הופמן, החלק הגרמני, עמ' 379.

112 מיכל, עמ' 261. נדפסו פעמים הרבה; לאחרונה בש"ס ווילנא (פריימן, עמ' XXI).

113 מצויים בכתב-יד (פריימן, עמ' XI; ראה שטיינשניידר, קטלוג מינכן, מפתח, אשר בן יחיאל) [יצאו לאור בדפוס].

114 מוזכרים על-ידי ר' בצלאל אשכנזי (מיכל, שם; ילינק, קונטרס המזכיר, עמ' 17).

115 הועתקו והועברו בחלקם הגדול לשיטה מקובצת לערכין ונדפסו בש"ס וילנא (השווה צ"ג, עמ' 43; מיכל, שם; ילינק, שם).

116 גם אלה בשיטה מקובצת.

117 מצויים בכתב-יד (פריימן, עמ' IX) ונדפסו בש"ס ווילנא.

118 שם הגדולים, ערך תוספי הרא"ש; צ"ג, עמ' 43; בן יעקב, אות ת 196; מיכל, שם.

119 שיטה מקובצת לבבא קמא ולבבא מציעא; חיד"א, שה"ג, ערך אשר ב"ר יחיאל; מיכל, עמ' 262; צ"ג, עמ' 43.

120 בן יעקב, אות ת, מזהה אותם בטעות.

121 בש"ס ווילנא, סוטה ג ע"א למטה, עם שלושת הציורים. קטע זה שונה לגמרי מתוספות הרא"ש לסוטה. בספר לשון חכמים, ליורנו תקמ"א, מודפסים תוספי הרא"ש לשני הפרקים האחרונים במסכת סוטה, אשר גם הם

ח. איסור היתר¹²³ לר' אשר ב"ר יחיאל מוזכר רק פעם אחת ויחידה¹²⁴.

ט. פירוש על התורה¹²⁵.

לפי עדותו של ר' יצחק די לאטיס חיבר ר' אשר ב"ר יחיאל פירוש על התורה¹²⁶. לפי החיד"א ראה מישהו את כתב-היד¹²⁷. קשה לקבוע, אם בכלל ובאיזו מידה יש לר' אשר חלק בפירוש בעלי התוספות על התורה¹²⁸ המיוחס לו¹²⁹.

י. הנהגות הרא"ש¹³⁰, הידועות גם בשם ארחות חיים או צוואת הרא"ש.

שונים לגמרי מתוספי הרא"ש האחרים (ראה הערה 104 בפרק זה). הואיל ולא סביר שהרא"ש כתב שתי מערכות של תוספות לאותה המסכת, קרובה הסברה שתוספי הרא"ש שבלשון חכמים מקומם בחידושים של הרא"ש, כמו אותו הקטע המודפס בדף לד ע"א בש"ס ווילנא. ההבדל בין התוספות ובין החידושים בכך, שהחידושים בעלי סגנון עצמאי, בשעה שהתוספות אינם אלא תוספות שאנן מקוצרים.

122 בכתב-יד של פירוש על רש"י לר' אברהם זוטרא (?); נויבאוואר, קטלוג אוקספורד, ב, מס' 2646.

123 חיד"א, שם הגדולים, ח"א, ערך אשר בן יחיאל; מיכל, עמ' 263; בן יעקב, אות א 888.

124 שו"ת ר' דוד ן' זמרה, סי' תסט.

125 מיכל, שם; בן יעקב, אות פ 716.

126 שערי ציון, מודפס באוצר טוב, 1877, עמ' 76: "וביאר [הרא"ש] התורה שבכתב ותורה שבע"פ". אותו הדבר משתמע מתוך השיר שבהקדמה לספר יסוד עולם לר' יצחק ישראלי (ראה שניאור זקש, קטלוג גינצבורג, עמ' 35 הערה 21).

127 שם הגדולים א, ערך אשר בן יחיאל. הספקות שהיו לחיד"א הוסרו על-ידי מה שנאמר במיכל, שם.

128 הדר זקנים, ליורנו ת"ר. על כך ראה לעיל סוף פרק ז והערה 216 שם.

129 אין אני יכול להיות שותף לדעתו של מ' ליבר, REJ 54, עמ' 92—96, שר' אשר הינו מחבר של תוספות לתורה. נימוקו הוא שהפירושים רובם של ר' אשר הם. אלו העתיק מי מתלמידי ר' אשר את הפירוש לתורה עוד בחייו, לא היה צריך להדגיש במיוחד במקום אחד (או שניים) שקטע זה במקורו מאת ר' אשר הוא, והרי כך זה מופיע בכתב-יד דרזון (השווה REJ 54, עמ' 84 ועמ' 89). מיכל (אוה"ח עמ' 263) מעלה שאלה חשובה למדי: מדוע לא השתמש ר' יעקב ב"ר אשר בפירוש זה, והרי חביבים היו עליו הגימטריות וסוד המספרים, ושם, בפירוש, היה מוצא הרבה סימוכין לרעיונותיו. גם לשאלה זו אין תשובה בפי ליבר.

130 מיכל, עמ' 263; בן יעקב, אות א 983; שטיינשניידר, קטלוג בודליאנה, עמ' 748. על דבר דפוס נדיר של ההנהגות ראה ZfhB, 1907, עמ' 123.

החיבור כולל 132 הנהגות מוסר בלשון קצרה וכבר זכה לתיאור מפורט¹³¹.
רובו תורגם לשפה הגרמנית¹³².

יא. דריש מאמר אין מזל לישראל¹³³, נמצא בכתב-יד¹³⁴ ונדפס פעמים הרבה¹³⁵.

יב. (ספר היחס)¹³⁶, סדר כרונולוגי קצר של הגאונים והרבנים עד ימי ר' מאיר מרוטנבורג. להשערותו של י"נ אפשטיין¹³⁷ יש ליחס חיבור זה לר' אשר. זמנו לפני שנת 1293¹³⁸. ברשותו של ר' שלמה לוריא היה כתב-יד של חיבור זה, והוא שלחו לאחד השואלים¹³⁹,

יג. פסקי תוספות¹⁴⁰, המודפסים במהדורת הש"ס שבידנו, מיוחסים לפי השערה אחת לר' אשר ב"ר יחיאל¹⁴¹. מסתבר שהשערה זו מוטעית. יד. דריש על מזל לישראל¹⁴², אמנם נתחבר על-ידי חכם בשם ר' אשר, אך ככל הנראה לא על-ידי ר' אשר ב"ר יחיאל.

טו. ספר המתנות¹⁴³. הספק, אם חיבור זה הוא משל ר' אשר ב"ר יחיאל או משל ר' אשר ב"ר משולם הכהן, הוכרע לטובת האחרון¹⁴⁴.

131 על-ידי צונץ, צ"ג, עמ' 128—129, וכן בנספח, עמ' 567, ועל-ידי שטיינשניידר (בבן יעקב, שם).

132 על-ידי צונץ, צ"ג, עמ' 147—149. [תרגום אנגלי וביאורים באנגלית ע"י כ"ש ארבאך יצאו לאור, תל-אביב תש"ל; וע"י מ"י אלפנט, ברוקלין 1977].
133 מיכל, עמ' 264.

134 כתב-יד ווטיקאן IV 266 וכתב-יד פריס VII 181.

135 במהדורות הישנות של חובת הלבבות, לאחר שער הבטחון.

136 שם זה מתבקש מתוך תחילת החיבור, אם אמנם המדובר בחיבור העומד בפני עצמו (ולא באחת מן התשובות).

137 הקדם א (1907), החלק העברי, עמ' 129—130.

138 שו"ת המהרש"ל סי' כט בסוף: "הרב רבי מאיר רחמנא נטריה"; השווה גרץ VI, נספח 1, חלק 3.

139 את תשובתו סי' כט; חסרה אצל שטיינשניידר, *Geschichtsliteratur der Juden*.

140 צ"ג, עמ' 59—60; בן יעקב, אות פ 1016.

141 שו"ת ר' יצחק ב"ר דוד, דברי אמת. על-פי השערותו של שטיינשניידר, קטלוג בודליאנה, עמ' 749 מס' 4005, היה כתוב שם, אולי, "פסקי ותוספות"!

142 נדפס על-ידי הברשטם בספר היוכל לר"ע הילדסהיימר, החלק העברי, עמ' 90. ראה הערתו של הברשטם שם על דבר ר' אשר כבעל המחבר.

143 מיכל, עמ' 266 מס' 552; בן יעקב, אות מ 2623.

144 ר' יצחק דה לאטיס, שערי ציון; אוצר טוב, 1877, עמ' 73 שורה 2. ר' אשר המוזכר שם הוא ר' אשר ב"ר משולם (השווה צונץ, צ"ג, עמ' 481 וגרוס, GJ, עמ' 281).